

A SZLOVÁK NYELVÚJÍTÁS

KŐMÍVES TIBOR

A nyelvújítás a nyelvfejllesztés olyan válfaja, mely során igyekeznek új spektrumot teremteni a már meglévő nyelvnek, bővíteni szókincsét, esetleg egy új nyelvváltozatot hoznak létre, vagy tömeges változásokat hajtanak végre egy nyelvben. A magyar és a szlovák nyelv tekintetében mindez a felvilágosodás alatt ment végbe, amelynek eszméi jelentős szerepet tulajdonítottak az anyanyelvnek, az anyanyelv használatának. A szlovák nyelv megújítása szorosan egybekapcsolódik a nemzeti mozgalmak megerősödésével és elterjedésével, ugyanakkor a szlovák nyelvújítás–nyelvteremtés eszméje számos más nyugatról érkező hatást is magába szívott. A francia forradalom hatására a magyar nemesség saját magát „natio hungarica”-nak kezdi nevezni,¹ ugyanakkor a szlovák nemzeti tudat kialakulása az egységes nemzeti nyelv megerősítésével kezd kialakulni, melynek központja Pozsony lett.² A nemzetfogalom, a nemzeti tudat (hungarus tudat) egyik jelentős történeti állomása a 18. század végén kezdődik, melynek egyik lényeges központi témája a nyelv, a nemzeti nyelv fejlődése. A natio hungarica a több nemzetiséget magába foglaló országban nemcsak a magyar nemesi nemzetet jelenti, hanem nemzetiségtől függetlenül a magyarországi rendek által alkotott nemesi nemzetet. A többnemzetiségű királyságban valóban többnemzetiségű nemességet találunk,³ s ez számos jellegzetességet is magában hordozott. Először is ez azt jelentette, hogy a nemességnek nem feltétlenül volt szilárdan etnikai öntudata, „az udvarral szemben megnyilvánuló rendi szolidaritás többnyire erősebbnek bizonyult a közös nyelv által megerősített azonosság tudatánál is.”⁴ Egy másik problémát jelentett, hogy a nemesi családok vizsgálatánál nehéz megállapítani a nemzeti, nyelvi és kulturális hovatartozást, amely éppen a Felföldön élő nemesi családok hovatartozásának kutatásánál a legnehezebb. Nem csupán a 18. század második felében, hanem még a 19. század elején is előszeretettel leveleznek magyar, de szlovák nyelven is, egy ideig az egyik, majd a másik nyelvet használva.⁵ Ugyanakkor a 19. század elején kezdődött el a nemzetiségi irodalmi tevékenység fejlődése, ami megalapozta az egységes etnikai öntudat létrejöttét.

A 18. század végén a polgárság és az értelmiség irodalmi munkássága fellen-

¹ HOLOTÍK–TIBENSKÝ (szerk.) 1961, 397.

² HORVÁTH–LEHOTSKÁ–PLEVA, 1982, 115.

³ BÍRÓ, 2005, 582.

⁴ Uo. 582–583.

⁵ Uo. 583.

dült, s ez a folyamat a nemzetiségi irodalmi tevékenységre is áterjedt.⁶ II. József 1784. évi nyelvrendelete alapján a hivatali életben a latin nyelvet német nyelvre váltották, ugyanakkor a német nyelvtudást kötelezővé tette a hivatalnoki állások betöltéséhez. A szabad királyi városok német nyelvű többségének nem jelentett problémát a királyi rendeletben előírt hivatali nyelvváltás. II. József rendeleteinek visszavonása után, már testvére Lipót rendelkezett a magyar nyelv tanításáról és előtérbe helyezte, hogy hivatalnoki tisztségeket is azok kapják, akik beszélik a magyar nyelvet.⁷ A II. József-féle nyelvrendelet tehát nem volt hosszú életű, mégis számos új lehetőségeket hozott. A korábban használatos latin nyelvet világi nyelv váltott fel, s nem véletlen, hogy mind a magyar, mind a szlovák nyelv megújítása éppen erre az időszakra tehető. A király támogatta a „függetlenségi illúziókat és a saját nemzeti nyelv használatára való törekvést, ami főként a nemzeti öntudatosodásban nyilvánult meg.”⁸

A szlovákok nyelvújítása, amely valójában inkább nevezhető nyelvteremtésnek a 18. század utolsó harmadában kezdett kibontakozni a középkori, még inkább a kora újkori írásbeliségre alapozva. A 16. században kezdődő, majd a 17., s leginkább a 18. században kiteljesedő szlovák írásbeliségben már nem csupán szórványemlékek, földrajzi elnevezések tűnnek fel, és nemcsak az egyes ügyiratok magyarázó részeiben jelenik meg egy-egy egyszavas vagy egész mondatos kifejezés vagy szöveg, hanem összefüggő szövegrészek, leginkább céhes kéziratos feljegyzések, gazdasági iratok születnek, illetve kormányzati utasítások jelennek meg szlovák nyelven. A 16–17. századi szlovák nyelv leginkább az egyszerű népi beszéd írott változata, tehát különböző szlovák nyelvjárásokban íródott, nélkülözve az egységes nyelvrendszert.⁹ A korábbi országos gyakorlatban a latin nyelv nem csupán az állami és egyházi szervek hivatalos nyelve volt, hanem latinul íródtak az irodalmi művek – legendák, krónikák, valamint a világi költemények nagy része is.

A szomszédos Csehországban először Ján Hus idején vált használatossá a cseh nyelv a mindennapi használatban.¹⁰ A králicei vagy králici bibliát¹¹ alapul vevő cseh nyelvet a magyarországi szlovák népesség körében kezdetben főként a Csehországból menekülő protestáns papok használták mind írásban, mind szóban, főleg az evangélikus egyházi szertartásokon, prédikációkban. A „bibličinának,” vagyis biblikus cseh nyelvnek is nevezett írás- és szóbeliséggel a szlovák katolikus értelmiség nem tudott megbékélni, bár a cseh nyelvet még a 19. században is használták. Bohuslav Tabic, aki 1803-ban Jiří Palkovič-csal és Juraj Ribay-val közösen a

⁶ MAZÁK–GAŠPARÍK–PETRUS–PIŠŮT, 1984, 9.

⁷ CJH, 1740-1835, 1901. 7. törvénycikkely, 245.

⁸ SKLADNÁ, 2005, 231.

⁹ KRAJČOVIČ, 1980, 77.

¹⁰ LAURINCOVÁ, 2007, 9.

¹¹ A Cseh Testvérek közössége által cseh nyelvre fordított bibliát 6 részben a dél-morvaországi Králicében adták ki: *Bible kralická*. Žerotin, Kralice nad Oslavou, 1579–1593/94.

pozsonyi evangélikus líceumban létrehozták a Csehszlovák Nyelv és Irodalom Tanszéket, még 1809-ben is cseh nyelven írja verseit,¹² igaz az evangélikusok ekkor a cseh nyelvet használták a katolikusokkal ellentétben, akik elsőként kezdték el a cseh nyelv „elválasztását” a szlovák nyelvtől. Az első nyelvújítók a katolikus értelmiség tagjai voltak, ellentétben a reformkori nyelvújítók ún. második generációjától (Ludovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža), akik evangélikusokként alkották meg a ma is használatos szlovák nyelvet.

A „králici” vagy biblikus cseh nyelven a 16–17. században Lőcse, Bártfa, illetve részben Nagyszombat nyomdájában számos szlovák nyomtatvány jelent meg. A ritka szlovák nyelvemlékek közé tartozik az 1595 és 1608 között másolt Fanchali Jób-kódex¹³ nyolc szlovák nyelvű verse, mint a szlovák világi irodalom kora alkotásai, mégpedig szülőkhöz írt versek, illetve egy szerelmes vers. Az anyanyelvű egyházi énekekre olyan nagy szükség volt, hogy az Esztergomi Rituálé egyes szövegeit szlovákul nyomtatták ki 1625-ben,¹⁴ 1655-ben Szöllősi Benedek Cantus Catholici-ját,¹⁵ az 1648-ban az újra induló nagyszombati nyomda szlovák-magyarlatin szójegyzék¹⁶ próbanyomatát,¹⁷ és Tranovszky György¹⁸ 1636-os énekes-

¹² A szóban forgó vers címe: Vilím Kostka, nevděčný syn. Közli: HUČKO, 1992, 126.

¹³ A Fanchali Jób János Liptó vármegyei nemes tulajdonában volt, s részben általa másolt, 1595–1608 között keletkezett kódex lelőhelye: Österreichische Nationalbibliothek Wien, sign. Series nova 2964. (Digitális kiadása: <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b10129/>) (2009.12.27).

¹⁴ RITUALE Strigoniense, seu formvla agendorvm in administratione sacramentorum ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus. Jussu et autoritate... Petri Pazmany archiepiscopi Strigonien. etc. nunc recenter editum. –(SYNODI provincialis decreta, anno MDCXI Tyrnaviae celebratae per... Franciscum Forgach de Ghymes... Rituálé Strigoniensi nunc primum annexa jussu et autoritate... Petri Pazmany). Posonii MDCXXV in aula archiepiscopali [typ. Societatis Jesu]. RMNY II. 1346. (A latin nyelvű szertartáskönyvet és zsinati határozatot követően a kereszteléskor és az esketéskor mondandó papi kérdések, illetve a válaszok latinul, magyarul, németül és szlovákul is szerepelnek.)

¹⁵ Cantus Catholici. Pýsne Katholicke, Latinské, Slowenské: Nowé y Starodawne. (Nagyszombat, 1655. RMK II. 830).

¹⁶ VERBORUM in institutione grammatica contentorum in Ungaricvm et Sclavonicum translatio secundum ordinem alphabeticum. Tyrnaviae 1648 typis Academicis per Philippum Iacobum Mayr. RMNY III. 2236(1248 latin szó magyar és szlovák nyelvű szójegyzéke)

¹⁷ Részletesebben: KÄFER, 2007, 1–9.

¹⁸ Jiřík Třanovský (Tranovsky–Tranocius György) prágai, majd liptószentmiklósi lelkész (1591–1637) Lőcsén kiadott cseh nyelvű evangélikus énekeskönyvének népszerű elnevezése a „Tranocius” volt, de ismerték *Cythara Sanctorum* néven is. (*Písni duchovní staré y nové*. Brewer, Lőcse, 1636. RMNY III. 1685)

könyvét.¹⁹

A világi irodalom, a világi nyomtatványok között mégis kétség kívül a legfontosabb és legerjedtebb a kalendárium, a vallásos szövegeket tekintve pedig a kegyességi irodalomhoz tartozó füzetek, imakönyvek, litániák stb., többször latin vagy magyar munkák fordításaként. Az 1704-ben, 1706-ban és 1708-ban Zsolnán nyomtatott kalendáriumok biblikus cseh nyelven íródtak. Az 1708-as kalendárium 1703-tól tudósítja a Rákóczi-szabadságharc eseményeit meglepő részletességgel, teszi mindezt Habsburg-ellenes fennhangon, ami nem meglepő, tudván, hogy a zsolnai nyomdát menekült cseh szerzetesek alapították és működtették.²⁰

A katolikus szlovák nyelvhasználatot Pázmány Péter indította el, ez lesz a későbbiekben Anton Bernolák nyelvteremtésének alapja, amelyet a szlovák történettudomány csak „obecná slovenčinának,” vagyis közszlovák nyelvnek nevez, és már az említett Fanchali Jób-kódexben is ezen a nyelvváltozaton íródtak a versek. Tudományos jellegű mű a 17. században nem jelent meg a szlovák könyvtörténetben.

Az egyik legjelentősebb 15. századi szlovák nyelvemlék, a zsolnai városkönyv ugyanakkor már 1451-től tartalmaz szlovakizált cseh nyelvű feljegyzéseket.²¹ A szlovakizált cseh nyelv tehát a biblikus cseh nyelvvel közösen terjedt el a Felföldön, bár nem egységesen. A különféle városi szövegekben a szlovák nyelv elterjedése nem történik meg azonos intenzitással. A mai kelet-szlovákiai városokban (Kassa, Eperjes, Bártfa, Kisszeben, Lőcse, Késmárk) és a mai közép-szlovákiai területen található jelentősebb városokban (Besztercebánya, Körmöcbánya, Zólyom) a városi könyvek és a városi iratok még a 18. században is a latin mellett németül íródtak,²² sőt Kassán még a reformkor alatt is a latin volt a hivatali nyelv, melyen nemcsak a tanácsülések jegyzőkönyvét vezették, hanem a városi hivatali tisztviselők jó része is ezen a nyelven kommunikált a várossal. Eperjesen Kassával ellentétben fennmaradt a hóstáti lakosok tisztújítási jegyzőkönyve, amelyet 1665-től 1628-ig szlovákul vezettek.²³ A hóstátban ugyanakkor nem csupán szlovák etnikum élt, hanem zsidó és cigány is, amit a hóstáti tisztújítási jegyzőkönyv is bizonyít, miszerint tartalmazza az említett két etnikum esküszövegeit. Míg a zsidókét két nyelven – szlovákul²⁴ és németül²⁵ jegyezték le, addig a cigányság²⁶ anyanyelvén tehette le az esküjét. A mai Szlovákia területén csak az északi és nyugati, valamint a gömöri városokban jelent meg a szlovák nyelv használata a 16. századtól a

¹⁹ VONTORČÍK, 2007. 32.

²⁰ KÄFER, 1972, 246.

²¹ DORULA, 1984, 163.

²² Uo., 163–164.

²³ ŠOBA, Mag., 1/2119.

²⁴ ŠOBA, Mag., 1/2119, p. 265.

²⁵ ŠOBA, Mag., 1/2119, p. 282

²⁶ Az esküszöveg címe azonban szlovákul jelenik meg – „Prísaha ciganzska.” ŠOBA, Mag., 1/2119, p. 273.

városok igazgatásában és az ügyiratokban (Liptószentmiklós, Rózsahegy, Németlipcse, Szielnica, Tarnóc, Trencsén, Bán, Nagyszombat, Csetnek, Jolsva).²⁷ A szlovák nyelv, amellett, hogy a városi igazgatás bizonyos területein is megjelent, főként azonban az egyházi liturgiák nyelvhasználatában tűnik fel. Mácsay Pál vagy Alexander Máčaj (1660–1722) pálos rendi szerzetes Nyitrán szlovák nyelven prédikált a 18. század elején, prédikációit 1718-ban Nagyszombatban adták ki.²⁸ 1756–1757-ban jelent meg az első „szlovák” nyelvű biblia, a kamalduli szerzetesek kiadásában, amely valójában sajátos nyelvezettel rendelkezett, ún. „kulturális nyugat-szlovákiai nyelvjárásban” íródott.²⁹ Az első kifejezett próbálkozás a szlovák nyelv megteremtésére a kamalduli szerzetesek szótárkiadása – *Syllabus dictionarii latino-slavonicus* (ún. „Kamalduli szótár”) – 1763-ban, amely szintén a „kamalduli nyelvezettel” íródott.³⁰ A szerzetesek nyelvteremtési szándéka nem terjedt el, talán azért sem, mert nyomtatásban nem jelent meg³¹ és ezzel együtt nem történt meg a nyelvtan részletes kidolgozása.³²

Azt a diszkrepanciát, hogy a szlovákok más nyelven írnak, és más nyelven beszélnek, a felvilágosodás szlovák értelmiségi képviselői már korán igyekeztek megoldani. Anton Bernolák, a szlovák nyelvteremtés egyik legkorábbi sikeres képviselője Pozsonyban és Bécsben tanult, ahol megismerkedett több nyugati filozófiai irányzattal, többek közt Hobbes, Rousseau és Helvetius hatott gondolkodásmódjára. Első művei még nem a nemzetiségekkel és az etnikumokkal foglalkoztak, hanem történeti írásoknak tekinthetők, a történelmet vallásos nézőpontból vizsgálta, a kevésbé ismert *Divus rex Stephanus* című latin nyelvű, 1782-ben a nagyszombati jezsuita nyomdában kiadott művében például az István-korabeli társadalmat és közállapotokat úgy jellemzi, hogy kiemeli a Szent Király igazságos törvénykezését,

²⁷ SKLADNÁ, 2005, 232.

²⁸ *Panes primitiarum aneb Chleby prwoťjn lačňějcým slova božjho dussem predložení, to gest Kazne na neděle celeho roku.* Trnava (Nagyszombat, F(riedrich Arnold) GALL, 1718. Vö.: *Lexikon katolických knažských osobností Slovenska*, Szerk. PEŠEK, Ján, BARNOVSKÝ, Michal. Bratislava, Lúč, 2000. KÄFER, 2009, 23.

²⁹ SKLADNÁ, 1997, 53.

³⁰ KUCHAR, 2007, 38.

³¹ Egy példánya megtalálható az ELTE Egyetemi Könyvtár gyűjteményében: *Syllabus dictionarii latino-slavonicus ex tribus numero dictionariis potissimum (in gratiam componentium libros) synonymis, significatis et epithetis collectus et auctus. necnon tam a Graeco idiomate, quam ex s. scriptura, aliisque quibusdam significatis nondum elucidatis, in lucem tamen desumptis compillatus. cui et compositi et utut congruum idioma Slavonicum ejusdem s. scripturae noviter translatae concidit, cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet scribendi, formandi et pronuciandi nonnullas voces in ortographo Slavonico idiomate, quod exemplis deducitur. In calce hujus libri dillucide explanata et substrata. Anno Dni 1763.* ELTE EK Kézirattár H. 64.

³² KUCHAR, 2007, 38.

a középkori vallási alapokon nyugvó társadalom kettősségét. Egyrészt pozitívan értékeli, hogy az államiság a keresztény hitelvek alapján indult útjára, másrészt azonban rosszallja, hogy az István király korabeli kormányzat egy kézben összpontosult, bár a konfesszionalizmus jegyében ezzel a korlátlan hatalombirtoklással végül elnézően bánik. Elsősorban feudalizmus-ellenes nézeteit fejtette ki, a középkori jogrend ugyanis gátolja a társadalom demokratizálását, másrészt kiemeli a törvények demokratikus voltát, melyek biztosítják az emberek esélyegyenlőségét.³³

Bernolák a társadalmi változásokban egyfajta posztfeudális álláspontot képvisel, melyben a föld tulajdonlása még rendi alapokon nyugszik, de a társadalmon belül már a törvény előtti egyenlőséget hangoztatja. A jozefinista szellemben nevelkedett köznemesi származású Bernolák úgy vélte, hogy a nemzetiségek politikai szerepvállalását megelőzi a nyelvi egységesítés, amely nagyban hozzájárulhat ahhoz is, hogy az egyre előretörő nacionalizmus visszaszoruljon. A nyelvi mozgalmak, a beszélt nyelv egységesítésével véleménye szerint elkerülhetők a nemzetiségek közötti összetűzések, a szlovák nyelv egységesítését is ezért tűzte ki célul.³⁴

Látható tehát, hogy a Bernolák féle „új társadalom” kialakításban és ezzel együtt a nemzeti nyelvfejlésztésben jelentős szerepe volt álláspontjának a liberális, de a központi kormányzat által képviselt tulajdonviszonyoknak megfelelő nézetének. Fándly (Fandl) Györgyhöz hasonlóan, aki 1793-ban megalapította az első szlovák tudományos társulatot *Učené slovenské tovarištvo – literata slavica societas* címen, Bernolák is a *Ratio Educationis* bevezetése után kezdett el úgy gondolni a szlovák népre mint a birodalom belüli esetleges társadalomalakító tényezőre. Mindketten hangsúlyozzák, hogy a szlovák nyelv bevezetése fontos a birodalom oktatásában, Fándly 1793 sürgeti az alsó szintű iskolai nemzeti oktatás bevezetését,³⁵ nem sokkal utána pedig már a felsőfokú oktatásban is szeretné bevezettetni a szlovák nyelvet. A szlovák nyelv Bernolák általi kodifikációja valójában a szlovák nyelv elválasztása a cseh nyelvtől. Bernolák 1787-ben megjelenő *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum cum adnexa linquar slavonicae* (Landerer, Pozsony) című művében, mely kodifikációjának alapját képezi alapvetően a kiejtés alapján történő írásmódra fekteti a hangsúlyt. A korábban használatos biblikus cseh nyelv helyett a cseh nyelv egyfajta szlovákosított változatát használja, és elítéli a cseh nyelvtől való függést, ugyanakkor nem szakad el tőle teljesen. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a cseh nyelvet már a középkor óta használták a Fel-földön,³⁶ vagy a Bernolák-féle nyelvet egyszerűbben le lehetett vezetni, nyelvtanát megalkotni egy már létező nyelvből, mint a mai közép-szlovák nyelvjáráson alapuló, Štúr által kodifikált szlovák nyelvet. A *Dissertatio* bevezetőjében Bernolák azt

³³ VYVÝJALOVÁ, 1980, 77–78.

³⁴ Uo., 99.

³⁵ Uo. 96.

³⁶ KUCHAR, 2007, 36–37.

taglalja, hogy azért nem kodifikálták még a szlovák nyelvet Magyarországon, mert egyrészt sok munkát vesz igénybe, másrészt a magyarországi szlovák értelmiség körében annyira elterjedt a cseh nyelv használata, hogy azok, akik használják, inkább nevezhetik magukat cseheknek, mint „pannóniai szlávoknak”.³⁷ A pannóniai szláv szóhasználat egyébként hűen tükrözi Bernolák szlovák nemzetéről alkotott felfogását is, miszerint nem használja a „*natio slavica*” kifejezést, hanem egyfajta magyarországi szláv nemzetséggént tekintett a szlovákságra. Sok szlovák történész ugyanakkor túlhangsúlyozza „az etnikai-nyelvi kötelékeken alapuló nemzetség szerepét, és ennek minél korábbi megjelenését keresik a történelemben”.³⁸ Bernolák ezzel ellentétben kodifikált nyelvét nem tartotta új irodalmi nyelvnek, *Dissertatio*jában a megújított szlovák nyelvről beszél.³⁹ Követője Jozef Ignác Bajza katolikus plébános, majd pozsonyi kanonok volt az első az 1780-as évek elején magát öntudatosan a szlovákok nemzetébresztőjének (*zbuditeľ*) tartotta.⁴⁰

Bernolák, folytatva megkezdett munkáját, 1790-ben megjelentette részletes szlovák nyelvтанát, a *Grammatica Slavicá*t (Landerer, Pozsony), melyben leírja a pontos menetét annak, hogyan alkotott szótövekből, toldalékok segítségével, új szavakat, valamint a ragok, tövek képzését,⁴¹ tehát hasonló munkát végzett, mint a magyar nyelvújítók. Bernolák a nyugat-szlovák nyelvjárást vette alapul, amelyet igyekezett „megtisztítani” a cseh nyelvtől. A *Grammatica Slavica* alapján készítette el szlovák szótárának (*Slowár Slowenský, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherský*) kiadását már nem élte meg, Juraj Palkovič rendezte sajtó alá 1825–1827-ben (Buda, egyetemi nyomda).

A szlovák nemzeti törekvések belső feltételében fontos megemlíteni, hogy a szlovák nemzetébresztők 1780 és 1820 közötti 266 fős csoportjának igen nagy hányadát tették ki a katolikus és evangélikus papok (összesen 76%), ráadásul 83%-uk nem nemesi származású volt. A világi értelmiségiek között főleg tanítókat (43 fő) és szabadfoglalkozásúakat (16 fő) találunk, illetve legkisebb részük tisztviselőkből állt (6 fő).⁴² A nemzetébresztő folyamat, illetve a nyelvteremtés tehát erőteljesen vallási-felekezeti irányultságú volt, vagyis a korszak nemzetébresztője még mindig egyházi keretek között élt, ami rányomta bélyegét a szlovák nyelvteremtésért, vagy a korszerűsített régi nyelv megőrzéséért vívott harcra. Ugyanez a tendencia figyel-

³⁷ HUČKO, 1992, 168–169.

³⁸ A „*natio hungarica*” és „*natio slavica*” kapcsolatáról és változásairól bővebben: KISS, 2005, 10–15.

³⁹ TIBENSKÝ, 1966, 111.

⁴⁰ KISS, 2005, 17.

⁴¹ HORVÁTH, 1998, 130–131.

⁴² Részletesen: HUČKO, Ján: Sociálne zloženie a pôvod slovenskej inteligencie v prvej fáze národného obrodenia. In: *K počiatkom slovenského národného obrodenia*. Szerk. TIBENSKÝ, Ján, SAV, Bratislava, 1964, 31–54., KISS, 2005, 23–24.

hető meg a második, ún. Kollári–Šafárik-nemzedék munkájában is.⁴³ A 266 főből álló csoport Magyarországi akkori felföldi lakosságának (kb. 2 millió fő) elenyésző százaléka, az irodalom és műveltség terén mégis jelentős befolyással bírt, hiszen ez a tudatos értelmiség alapította 1792-ben Nagyszombatban a Szlovák Tudományos Egyesületet. Az egyesület nyelvi, kulturális és tudományos igényekkel lépett elő, a Bernolák-féle nézeteket terjesztve, amelyeket leginkább a katolikus főpapság támogattott, mind erkölcsileg, mind anyagilag is.⁴⁴

A magyar nyelvújítók viszont főleg a nemesi–tisztviselői rétegből kerültek ki, mind Bessenyei, mind Kazinczy nemesi származású tisztviselő, de a szellemi támogatók közül Dugonics András is ehhez a társadalmi réteghez tartozott, nem beszélve az írókról, költőkről (Szemere Pál, Kölcsey Ferenc), sőt a szakírókról sem feledkezhetünk meg (Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály). A magyar nyelvújítási mozgalomnak tehát sokkal erősebb társadalmi és értelmiségi bázisa volt, ugyanakkor a magyar nyelvújítók a szókincs bővítése, a nyelvi stílusjegyek megújítása és az idegen szavak helyettesítése mellett, a szlovák törekvésekhez hasonlóan, igyekeztek egységes nyelvet létrehozni a több nyelvjárást beszélő országban.

A nyelvjárás magyar problematikája viszont nem hasonlítható a szlovák nyelvjárások kérdésköréhez, mivel a szlovák nyelvjárások, alapvető grammatikai struktúrájuk hasonlósága mellett, szókincsükben, az egyes szavak jelentéseiben nagyobb különbségeket mutatnak a magyar nyelvjárásokénál. A Bernolák-féle szlovákizált cseh nyelv, mint már korábban szó volt róla, a nyugat-szlovák nyelvjáráson alapul, amely egyfajta átmenetet képez a cseh nyelv és a mai szlovák nyelv alapjának tekintett közép-szlovák nyelvjárás között. A katolikus és evangélikus egyházi értelmiség körében már a Bernolák-nyelv megalkotása után nem sokkal problémát okozott ez a megoldás, az evangélikusok ugyanis a cseh szóbeliségtől való elszakadásra törekedtek, míg a Bernolákot követő katolikusok inkább ennél az „átmeneti” nyelvnel maradtak volna, amelyet azonban leginkább csak a mai Nyugat-Szlovákiában használtak. Nem minden evangélikus fogadta el viszont a cseh nyelvtől való elszakadást, Juraj Palkovič és Bohuslav Tablic például továbbra is a bibliai cseh nyelvet használta és terjesztette, Palkovič a pozsonyi evangélikus líceumban gót betűs írással tanította a cseh nyelvet.⁴⁵ Bernolák a népi nyelvet szerette volna nemzeti nyelvvé emelni, de amit ő népi nyelvnek tartott, az a közép-szlovák nyelvjárást beszélőknek idegen volt, nem beszélve a kelet-szlovákiai nyelvjárást használókról, akiknek a nyelve inkább a ruszin és az ukrán nyelvhez állt közelebb, mint a cseh, vagy a szlovákizált cseh nyelvhez.

Az 1843-ban Štúr közreműködésével bevezetett mai irodalmi nyelv követői, bár nem fogadták el Bernolák ténykedését, mégis támogatták első nyelvteremtőjük

⁴³ KISS, 2005, 26.

⁴⁴ Uo., 24.

⁴⁵ SZALATNAY, 1984, 37.

munkásságát, egyfajta fejlődési állomásként tekintettek a szlovakizált cseh nyelvre, mint az írott szlovák nyelv történeti alapjára, magukat pedig a Bernolák által elkezdett folyamat befejezőinek tekintették.⁴⁶

A szlovák művelődéstörténet tanulmányozásához az egyik legalkalmasabb írásos forrás a 18. század „bestsellere”, a kalendárium volt.⁴⁷ A szlovák írásbeliség az egyházi irodalom mellett ezen a fórumon jelent meg leginkább, és itt figyelhető meg a Bernolák által preferált népi nyelv is. A főként népi olvasmányoknak szánt szlovák nyelvű szövegek az 1700-as évek legelejétől egyre gyakrabban jelentek meg, ezt igazolja a 1701–1965 között megjelent szlovák nyelvű kalendáriumok bibliográfiája.⁴⁸

A szlovák és magyar nyelvújítást összevetve, jól látható, hogy a magyar írásbeliségben a középkorból, de leginkább a 16. századi gyakorlatból átörökölt magyar nyelv már a 17. század elejére széles körben használatossá válik. Bár a latin marad a hivatalos, „felső szintű” érintkezési nyelv, a magyar hivatalos és kulturális nyelvé válik, míg a szlovák irodalmi nyelv igazából csak később, a nyelvteremtés után bontakozik ki. Az anyanyelv és az anyanyelvűség programja a magyar nyelvtörténetben a protestáns és katolikus hitviták során bontakozott ki, eleinte magyar nyelven is jobbra vallásos, az egyházi értelmiség által írt művek jelentek meg, de az anyanyelv használata gyorsan kiterjedt egyéb világi irodalmi, majd tudományos jellegű munkákra is.⁴⁹ A szlovák nyelvteremtők viszont nem rendelkeztek számottevő világi értelmiséggel, akik tudományos jelleggel terjesztették volna az új, vagy megújított irodalmi nyelvet.

Az alapvető különbség a két nemzet nyelvújítása között valójában a történeti hagyományokban, a történelmi emlékekben keresendő. A magyar nyelv megújítása egy középkorból átörökölt, egységesen használt nyelvi struktúra volt, a szlovák nyelvteremtés ezzel szemben lényegesen nehezebb feladat előtt állt a 18. század végétől a 19. század közepéig, el kellett ugyanis döntenie, a számos használt nyelvváltozat közül ki kellett választania azt, amely a többnyelvű birodalmon belül a legmegfelelőbbben képviselhetette a szlovák nemzeté válást. Az a nyelv, amely Bernolák alkotott, nem volt megfelelő ehhez, mivel a közép-szlovák nyelvet beszélők számára idegen volt, a kelet-szlovák nyelvűekről nem is szólva; ez utóbbiaktól a szlovakizált cseh nyelv sokkal távolabb állt, mint a ruszin vagy az ukrán. A szlovák nyelv első változatának hiányosságait csak a nemzetébresztők és nyelvújítók harmadik generációja tudta sikeresen kiküszöbölni, a Štúr és követői által továbbfejlesztett, vagy újjáalakított nyelv kodifikációja volt csupán képes azt az űrt betöl-

⁴⁶ HABOVŠTIAKOVÁ, 2007,10.

⁴⁷ SZELESTEI N., 1980475.

⁴⁸ *Bibliografia slovenkých a inorecových kalendárov 1701–1965*. Szerk. KIPSOVÁ, Mária–VANCOVÁ, Tatiana–GESKOVÁ, Želmina. Martin, Matica Slovenská, 1984.

⁴⁹ VINCZE, 2006, 116.

teni, amelyet az egységes irodalmi nyelv hiánya okozott az írásbeliségben és a szlovák kultúrában, társadalomban.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

ŠOBA = Štátny oblastný archív v Prešove (Eperjesi Állami Területi Levéltár)
Mag. = Magistrát Prešov 1424–1949 (Eperjes városi tanácsa)

1/2119 = Mestská rada a zastupiteľstvo / Mestská kniha – Kniha obnov rady predmestia Prešova 1665–1829 (A városi tanács és képviselője / Városkönyv – Az eperjesi külvárosi tanács újraszervezési jegyzőkönyve)

ELEKTRONIKUS FORRÁSOK

Fanchali Jób-kódex. Szerk. Tóth Tünde, Budapest, 2008.
<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b10129/> (2009.12.27)

BIBLIOGRÁFIA

BÍRÓ 2005

BÍRÓ Ferenc: *Nyelv, „tudományok”, nemzet*. In: *Holmi* 15. 2005.

DORULA 1984

DORULA, Ján: Používanie slovenského jazyka v mestách v 15–18. storočí. In: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Szerk. Richard Marsina. Martin, 1984, 163–174.

HABOVŠTIAKOVÁ 2007

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Bernolákovo uzákonenie spisovnej slovenčiny – historický medzník v dejinách slovenského jazyka. In: *Anton Bernolák – bernolákovci – bernolákovská epocha*, Bratislava, Bernolákova spoločnosť, 2007.

HOLOTÍK–TIBENSKÝ (szerk.) 1961

Ľudovít HOLOTÍK–Ján TIBENSKÝ (szerk.): *Dejiny Slovenska*. Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1961.

HORVÁTH 1998

HORVÁTH, Pavel: *Anton Bernolák (1762–1813)*. Bratislava, Matica Slovenská, 1998.

HORVÁTH–LEHOTSKÁ–PLEVA 1982.

HORVÁTH, Vladimír–LEHOTSKÁ, Darina–PLEVA, Ján: *Dejiny Bratislavy*, Bratislava, Veda, 1982.

HUČKO 1992

HUČKO, Ján (szerk.): *Bratislava a počiatky slovenského národného obrodzenia. Dokumenty*. Bratislava, Obzor, 1992.

KÄFER 1972

KÄFER István: Zsolnai szlovák kalendáriumok történet szemlélete a Rákóczi-szabadságharc koráról. *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*. 1975, 245–289.

KÄFER 2007

KÄFER István: Bocsánatkérés és megbocsátás; magyar-szlovák keresztény lelki megújulás. *Ökumené* 13, 2007/2, 1–9.

KÄFER 2009

KÄFER István: Nemzet és egyház a szlovák-magyar szellemi összefüggésrendszerben. *Magyar Sion* 3, 2009, 17–31.

KISS 2005

KISS László: A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta academiae paedagogicae agriensis XXXII*. Szerk. GEBEI Sándor, Eger, 2005.

KRAJČOVIČ 1980

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin, Matica Slovenská, 1980.

KUCHAR 2007

KUCHAR, Rudolf: Anton Bernolák a jeho kodifikačné dielo. In: *Anton Bernolák, priekopník slovenčiny: zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák, priekopník slovenčiny*. Szerk. NOVÁKOVÁ, Veronika. Nové Zámky, Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch, 2007, 35–42.

LAURINCOVÁ 2007

LAURINCOVÁ, Elena: Národné obrodzenie a vzrast záujmu o slovenský jazyk pred Antonom Bernolákom. In: *Anton Bernolák, priekopník slovenčiny: zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák, priekopník slovenčiny*. Szerk. NOVÁKOVÁ, Veronika. Nové Zámky, Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch, 2007, 8–15.

MAZÁK–GAŠPARÍK–PETRUS–PIŠŮT 1984

MAZÁK, Pavol–GAŠPARÍK, Mikuláš–PETRUS, Pavol–PIŠŮT, Milan: *Dejiny slovenskej literatúry* 2. Bratislava, 1984.

RMNY II.

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1601–1635. Szerk. BORSA Gedeon–HERVAY Ferenc. Budapest, Akadémiai, 1983.

RMNY III.

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1636–1655. Szerk. HELTAI János. Budapest, Akadémiai, 1971.

SKLADNÁ 1997

SKLADNÁ Jana: Kamaldulský slovensko-latinský slovník z roku 1763. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a iných slovanských jazykov.* Szerk. DORULA, Ján. Slavistický kabinet SAV, Brtatislava, 1997, 53–70.

SKLADNÁ 2005

SKLADNÁ, Jana: A szlovák nyelv használata Pozsonyban a 17–18. században. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Szerk. Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád, Kalligram, Bratislava, 2005, 230–247.

SZALATNAY 1984

SZALATNAY Rezső: *A szlovák irodalom története.* Budapest, Gondolat, 1984

SZELESTEI N. 1980

SZELESTEI N. László: Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve.1980, 475–516.*

TIBENSKÝ 1966

TIBENSKÝ, Ján: Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrodením. In: *Slováci a ich národný vývin. Zborník materiálov z 5. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici.* Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1966, 92–113.

VINCZE 2006

VINCZE Hanna Orsolya: *A kora újkori magyar fordítások tétje.* Korall 7. 2006, 116–132.

VONTORČÍK 2007

VONTORČÍK, Emil: Kultúrna západoslovenčina ako východisko pre Bernolákovu kodifikáciu spisovného jazyka Slovákov. In: *Anton Bernolák, priekopník slovenčiny: zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák, priekopník slovenčiny.* Szerk. NOVÁKOVÁ, Veronika. Nové Zámky, Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch, 2007, 27–34.

VYVÝJALOVÁ 1980

VYVÝJALOVÁ, Mária: Anton Bernolák a osvietenstvo. *Historický Časopis* 27, 1980, 75–102.